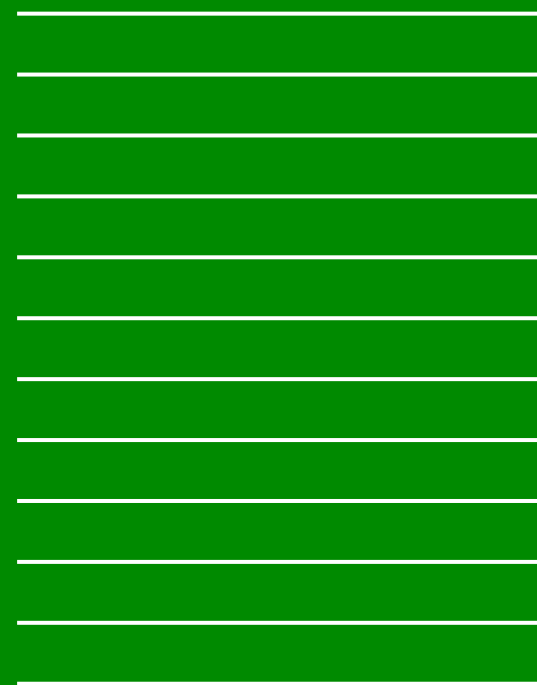

Kijk op multifunctionele landbouw

Omzet 2007-2023

Voor optimaal gebruik: download deze
interactieve pdf en open in Acrobat Reader.

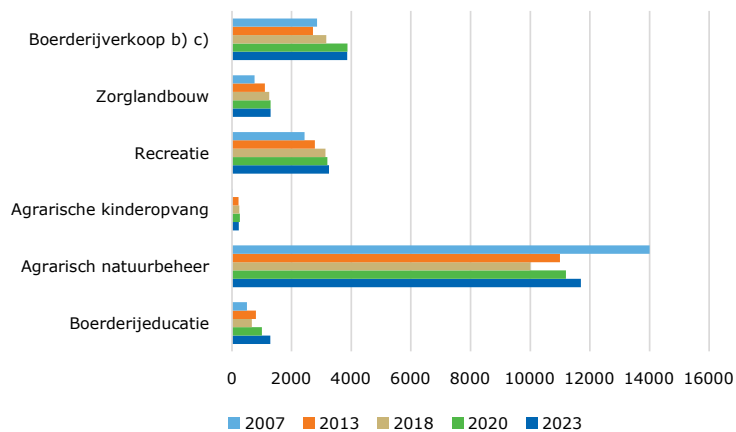

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Samenvatting

De omzet van de multifunctionele landbouw in Nederland wordt in 2023 geschat op circa 1,68 miljard euro. Dit blijkt uit het laatste onderzoek van Wageningen University & Research in de reeks 'Kijk op multifunctionele landbouw' in opdracht van het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN).

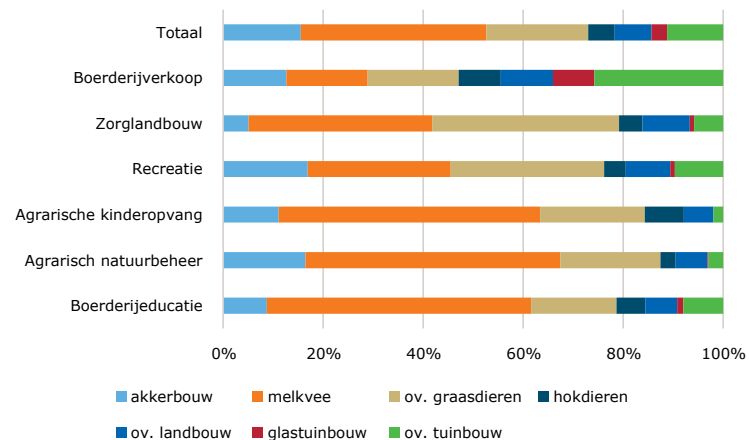
Op veel land- en tuinbouwbedrijven worden niet alleen dieren gehouden en/of gewassen geteeld. Ruim een derde (37%) van de agrarische bedrijven pakt ook andere activiteiten op zoals zorglandbouw, kinderopvang, boerderijeducatie, boerderijverkoop, natuurbeheer en/of recreatie. Hierdoor krijgt het bedrijf een multifunctioneel karakter.

Aantal bedrijven met een multifunctionele activiteit, 2007-2023 a)

a) Het totaal aantal multifunctionele bedrijven is niet de som van het aantal bedrijven per activiteit. Meerdere bedrijven hebben meer dan een activiteit per bedrijf; b) Sinds de meting van 2018 wordt seizoensverkoop langs de weg van een aantal versproducten meegenomen; c) Sinds de meting van 2023 wordt directe verkoop uit siergewassen en boomkwekerij meegenomen.

Multifunctionele activiteiten komen in het algemeen relatief vaak voor op melkveebedrijven (37%), overige graasdierbedrijven (20%) en akkerbouwbedrijven (16%). Melkveebedrijven zijn relatief sterk vertegenwoordigd bij boerderijeducatie, agrarisch natuurbeheer en agrarische kinderopvang; overige graasdierbedrijven bij zorglandbouw en recreatie en overige tuinbouwbedrijven bij boerderijverkoop.

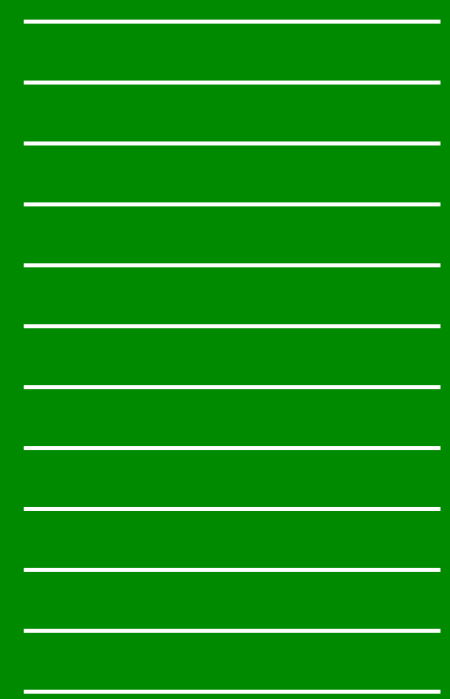
*Verdeling multifunctionele activiteiten naar bedrijfstypen, 2023
CBS Landbouwtelling, bewerking Wageningen Social & Economic Research.*

De economische betekenis van multifunctionele landbouw voor Nederland is de afgelopen jaren verder gegroeid. De omzet van de multifunctionele landbouw wordt in 2023 geschat op ongeveer 1.680 miljoen euro: een toename van 665 miljoen euro ten opzichte van 2020. Deze sterke toename heeft diverse oorzaken:

- In 2020 werd de omzet in recreatie zwaar getroffen door de Covid-19-pandemie.
- In de omzetmeting van 2023 is bij boerderijwinkels voor het eerst de directe verkoop uit siergewassen en boomteelt meegenomen

Kijk op
multifunctionele
landbouw

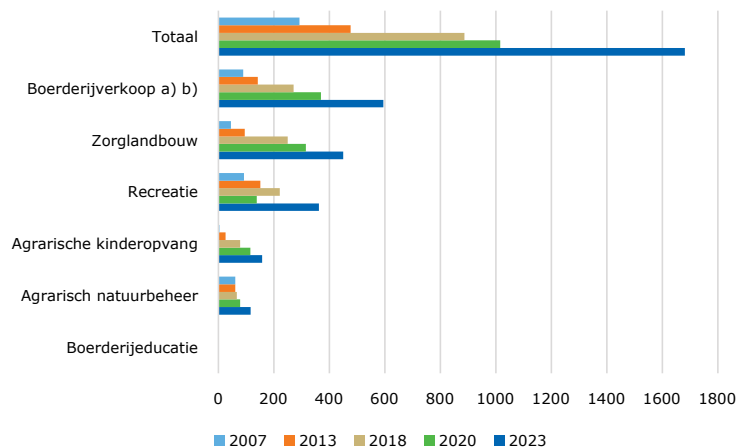
Omzet 2007-2023

Samenvatting

- en bij agrarische kinderopvang de omzet uit peuteropvang.
- De hoge inflatie van circa 15-20%, vooral in 2022 en deels 2023, heeft gezorgd voor hogere prijzen in lijn met de inflatie.
- Er was sprake van autonome groei.

In 2007, toen de eerste meting plaatsvond, bedroeg de omzet een kleine 300 miljoen euro.

Totale omzet in mln. euro per multifunctionele activiteit, 2007-2023

a) Sinds de meting van 2018 wordt seizoensverkoop langs de weg van een aantal versproducten meegenomen; b) Sinds de meting van 2023 wordt directe verkoop uit siergewassen en boomkwekerij meegenomen.

Grootste omzet in boerderijverkoop

Er zijn grote verschillen in omzet tussen de zes onderscheiden multifunctionele activiteiten. Boerderijverkoop is in 2023 met 595 miljoen euro de grootste activiteit, gevolgd door zorglandbouw (450 miljoen euro) en recreatie (362 miljoen euro). Daarna volgen agrarische kinderopvang (158 miljoen euro) en agrarisch natuurbe-

heer (116 miljoen euro). Boerderijeducatie levert met 0,9 miljoen euro verreweg de kleinste bijdrage.

Na de coronaperiode heeft de **boerderijverkoop** zich verder ontwikkeld met een verschuiving naar middelgrote verkooppunten, die beter bestand bleken tegen de stijgende kosten en inflatie. Door de toenemende vraag naar lokale producten groeiden deze grotere winkels in omzet, terwijl kleinere verkooppunten de inflatie onvolgende in hun prijzen konden doorberekenen en daardoor in aantal afnamen. Een deel van de kleine verkooppunten is overgegaan tot het plaatsen van verkoopautomaten, wat ervoor heeft gezorgd dat het aantal kleine verkooppunten niet nog verder afnam. De totale omzet voor directe verkoop van voedsel steeg naar 460 miljoen euro. Daarnaast wordt de omzet uit siergewassen en boomkwekerij geschat op 135 miljoen euro.

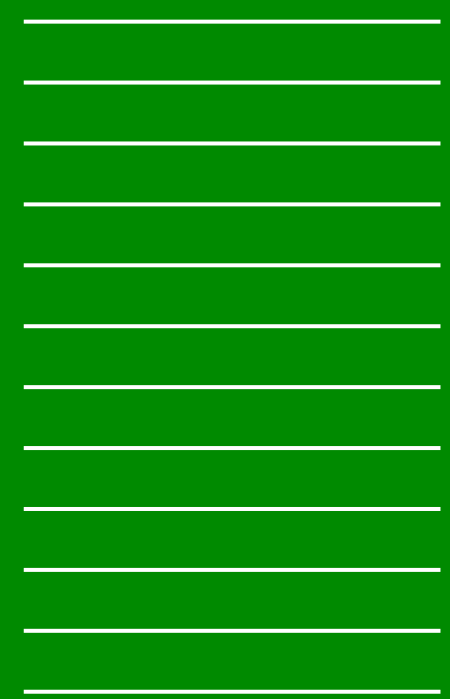
De omzetgroei bij **zorglandbouw** komt voort uit indexering van tarieven vanwege de hoge inflatie, het aanbieden van zwaardere vormen van zorgondersteuning voor volwassenen en meer woonzorg (7x24 uur), beide met hogere tarieven. Daarnaast is door verdere professionalisering groei gerealiseerd binnen bestaande activiteiten (meer cliënten, hogere bezettingsgraad) bij een gelijk blijvend aantal boerderijen met zorglocaties.

De **recreatiesector** werd zwaar geraakt door de Covid-19-pandemie. Dit leidde tot een omzetzak van 35% in 2020 ten opzichte van 2018. In 2023 herstelde de omzet zich en kwam uit op 362 miljoen euro, meer dan een verdubbeling ten opzichte van 2020. Na deze periode van verlies en onzekerheid herstelde de sector zich, met een groeiende vraag naar zowel dag- als verblijfsrecreatie, wat onder andere resulteerde in een hogere bezettingsgraad. Een deel van de omzetgroei komt door hogere prijzen als gevolg van inflatie.

Bij de **agrarische kinderopvang** zijn er grote verschillen in de omzetontwikkeling tussen kinderopvang en gastouderopvang.

Kijk op multifunctionele landbouw

Omzet 2007-2023

Samenvatting

Zo hadden 108 bedrijven met kinderopvang, waar kinderdagopvang, buitenschoolse opvang, vakantieopvang en peuteropvang onder vallen, een gezamenlijke omzet van 155 miljoen euro. De omzet van kinderopvang steeg door een lichte groei in het aantal locaties, een toename van het aantal kindplaatsen per type kinderopvang, een stijging van het uurtarief in lijn met de inflatie en een lichte verbetering van de bezettingsgraad. Daarnaast wordt in deze meting voor het eerst ook de omzet van peuteropvang meegenomen. De omzet van gastouderopvang daalt door een forse afname van het aantal agrarische gastouders, in lijn met de landelijke trend van een daling in het aantal gastouders.

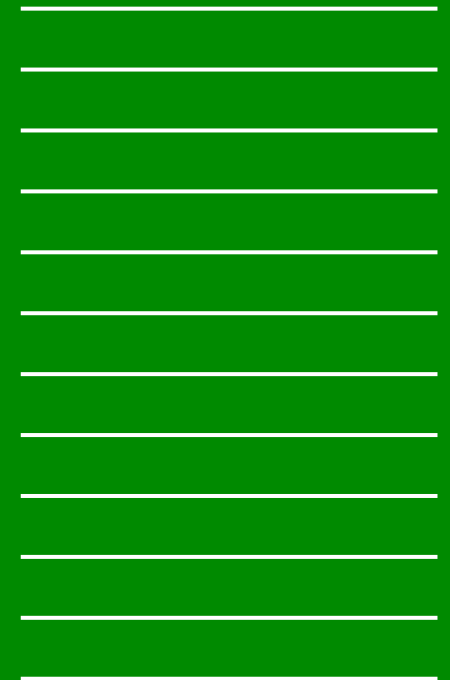
De omzettoename bij **agrarisch natuurbeheer** is toe te schrijven aan meer budget voor Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer (ANLb) bij toegenomen belangstelling onder boeren en uitbreiding van areaal. In totaal wordt op ongeveer 6,5% van het agrarisch areaal door ruim 20% van de agrarische ondernemers enige vorm van agrarisch natuurbeheer uitgevoerd.

Bij **boerderijeducatie** heeft de omzet zich weer hersteld na in 2020 zwaar geraakt te zijn door de Covid-19-pandemie. Het aantal agrarische bedrijven met educatieve activiteiten is de laatste jaren verder gestegen, waarbij ook steeds meer educatieboeren zich aansluiten bij het Platform Boerderijeducatie Nederland. De bijdrage aan de totale omzet uit multifunctionele landbouw blijft zeer gering, maar boerderijeducatie draagt wel in belangrijke mate bij aan de profilering van de land- en tuinbouw en het platteland.

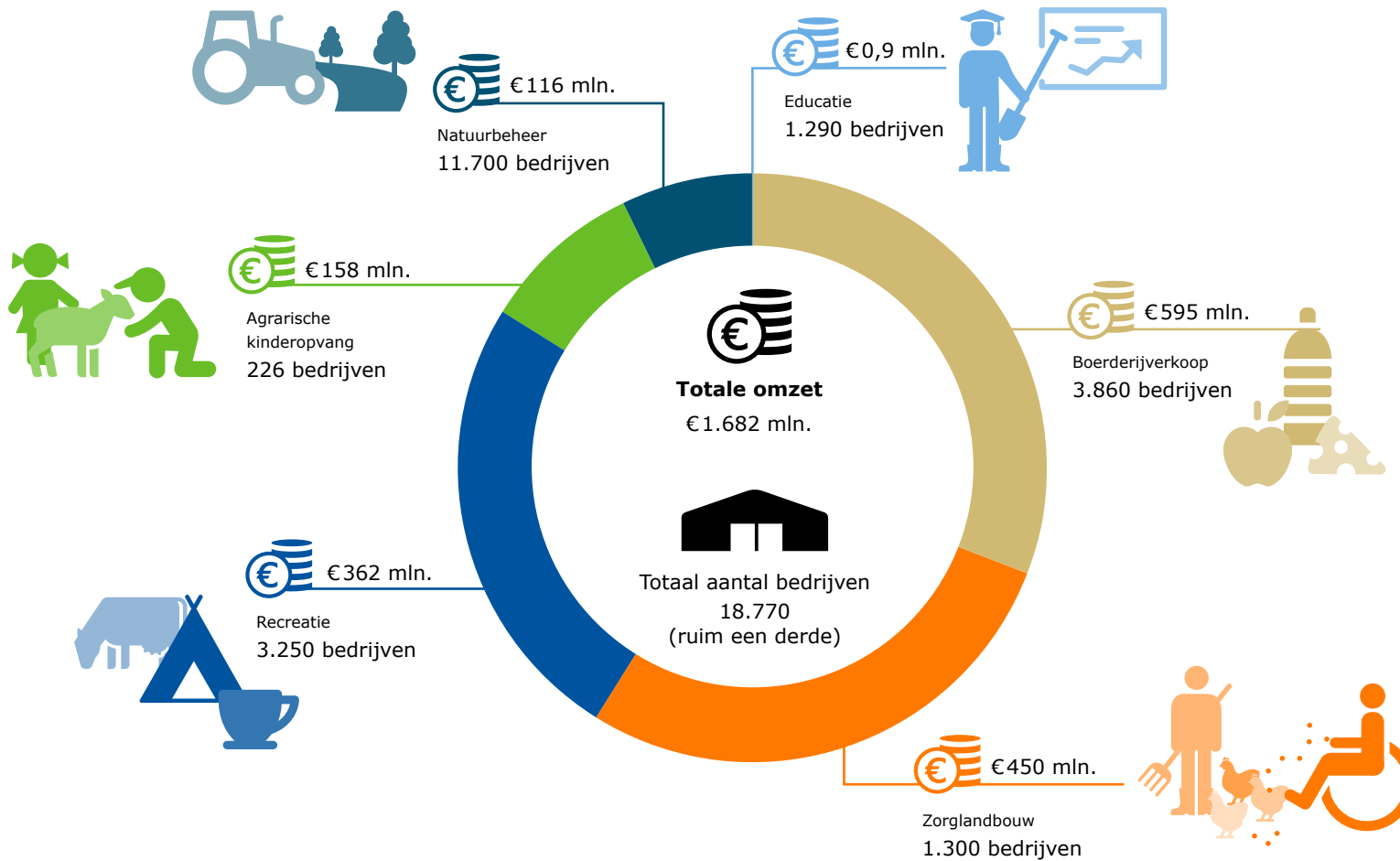
Kijk op
multifunctionele
landbouw

Omzet 2007-2023

Multifunctionele landbouw in Nederland

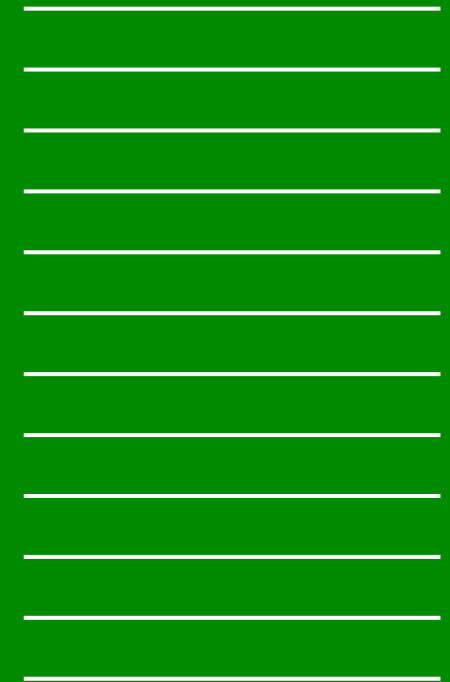
Omzet per activiteit in de multifunctionele landbouw in 2023

Het totaal aantal bedrijven met multifunctionele landbouw is niet de som van de aantallen per activiteit. Meerdere bedrijven hebben meer dan één activiteit per bedrijf.

Kijk op
multifunctionele
landbouw

Omzet 2007-2023

Klantvraag en
onderzoeksopzet

Klantvraag en onderzoeksopzet

Behoeftte aan recente omzetcijfers

Het ministerie van LNVN, de vakgroep multifunctionele landbouw van LTO Nederland en het Platform Multifunctionele Landbouw hebben behoefte aan een nieuwe monitoring van de economische ontwikkeling van de multifunctionele landbouw. Multifunctionele landbouw is voor een steeds groter aantal bedrijven een economische pijler binnen de bedrijfsvoering. Het draagt daarmee bij aan economische activiteit op het platteland. Vandaar de behoefte om antwoord te krijgen op de vraag: Hoe hebben de multifunctionele landbouw en de diverse activiteiten daarbinnen zich tussen 2020 (laatste meting) en 2023 ontwikkeld qua omzet en structuur? In hoeverre hebben activiteiten getroffen door de Covid-19-pandemie zich hersteld?

Deze publicatie geeft in de reeks 'Kijk op multifunctionele landbouw' een beknopt overzicht van de omzetontwikkeling voor zes activiteiten binnen de multifunctionele landbouw: zorg, agrarische kinderopvang, boerderijverkoop, recreatie, boerderijeducatie en agrarisch natuurbeheer voor de periode 2007-2023. Deze activiteiten vallen onder de definitie van de multifunctionele landbouw waarvoor destijds (in 2007) door de Taskforce Multifunctionele Landbouw is gekozen. Het tot stand komen van verbindingen tussen burgers/consumenten en boeren staat hierbij voorop.

Evenals in voorgaande publicaties liggen de gegevens van de CBS-Landbouwtelling aan de basis voor het onderzoek naar aantallen bedrijven. In dit geval zijn er recente cijfers voor 2023 beschikbaar. Op basis van gegevens van brancheorganisaties, via interviews met personen uit de betrokken sectoren en literatuurstudie, is net als bij de voorgaande metingen een zo goed mogelijke inschatting gemaakt van de daadwerkelijke aantallen bedrijven en omzet. Bij het raadplegen van deskundigen is zo veel mogelijk rekening gehouden met informatie uit diverse regio's om een landelijk beeld te verkrijgen. Op deze wijze zijn de cijfers voor 2023 vastgesteld.

Hieronder worden per indicator de belangrijkste bronnen weergegeven en eventuele verschillen ten opzichte van de voorgaande meting toegelicht. Meer informatie is terug te vinden in een bijzonder achtergronddocument bij deze omzetsmeting, dat ook aandacht besteedt aan enkele structuurkenmerken van bedrijven met multifunctionele activiteiten.

Aantal bedrijven

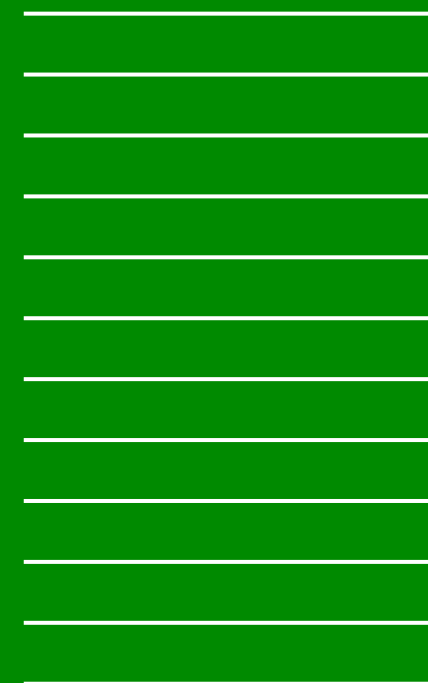
Op basis van de Landbouwtelling voor 2023 is door raadpleging van andere databestanden van het CBS, de brancheorganisaties en via interviews met stakeholders het daadwerkelijk aantal bedrijven geschat voor 2023. Uit eerder onderzoek is namelijk gebleken dat de cijfers uit de Landbouwtelling een onderschatting geven van het werkelijk aantal bedrijven met multifunctionele activiteiten. De voornaamste verklaring hiervoor is dat steeds meer ondernemers hun bedrijf splitsen in meerdere zelfstandige eenheden met een eigen rechtsvorm en boekhouding. Andere verklaringen zijn dat ondernemers de verbrede landbouwactiviteit niet als zodanig herkennen en meenemen in de Landbouwtelling. De kaartjes met de ruimtelijke verdeling van de diverse multifunctionele activiteiten op agrarische bedrijven in Nederland zijn overigens wel uitsluitend gebaseerd op de Landbouwtelling voor 2023.

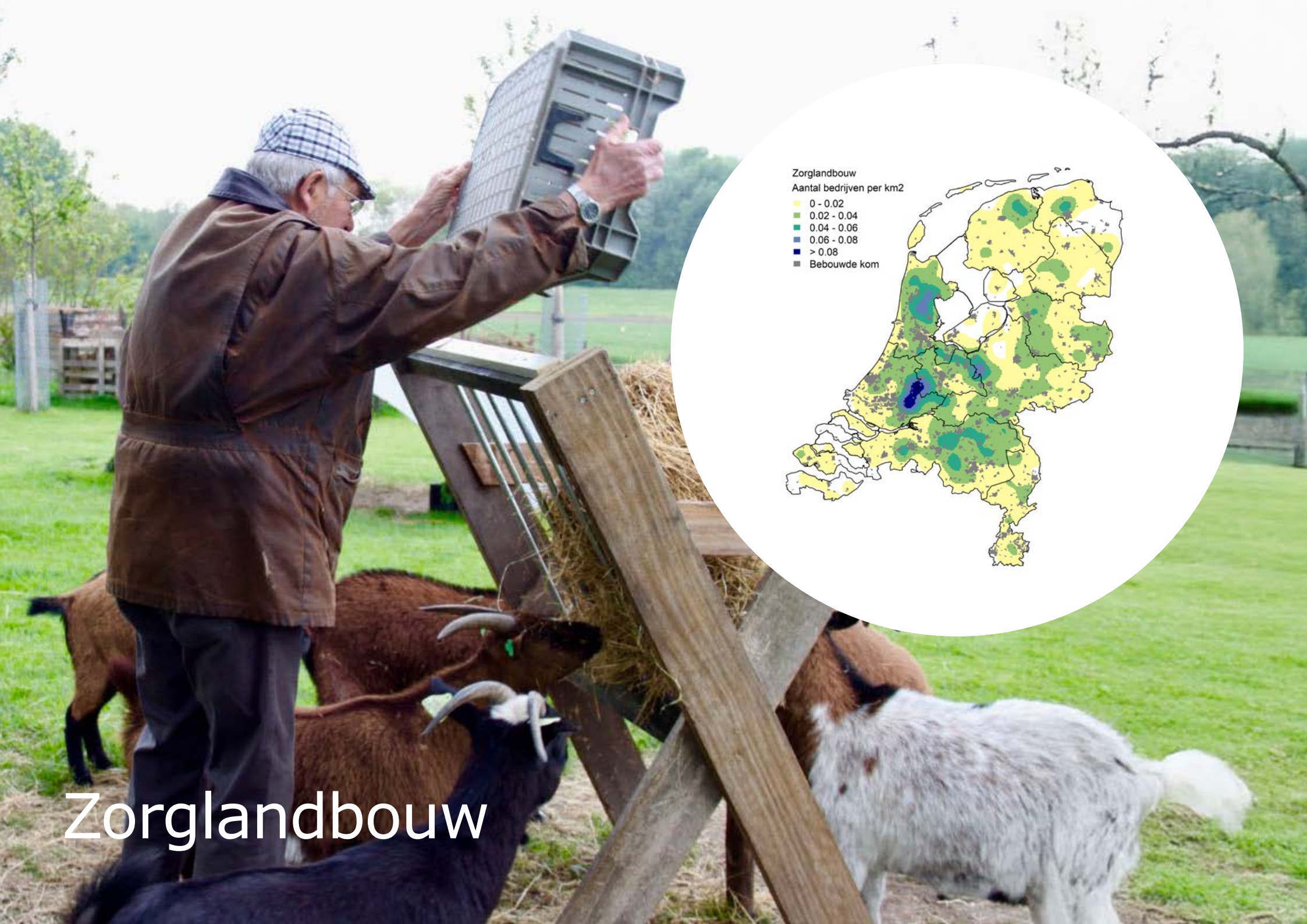
Omzet: wijziging definitie activiteiten

De gepresenteerde cijfers geven de ontwikkeling in omzet weer als indicator voor de omvang van de economische activiteit in dat jaar. Hierbij worden de cijfers uit oudere jaren niet gecorrigeerd voor inflatie en wordt geen rekening gehouden met de kosten die door bedrijven moeten worden gemaakt om deze omzet te realiseren. Bij boerderijverkoop wordt met ingang van deze meting ook de schatting van directe verkoop van sierteeltproducten (bloemen, pot- en perkplanten, bloembollen en boomkwekerij) meegerekend. Bij agrarische kinderopvang is rekening gehouden met de omzet uit peuteropvang.

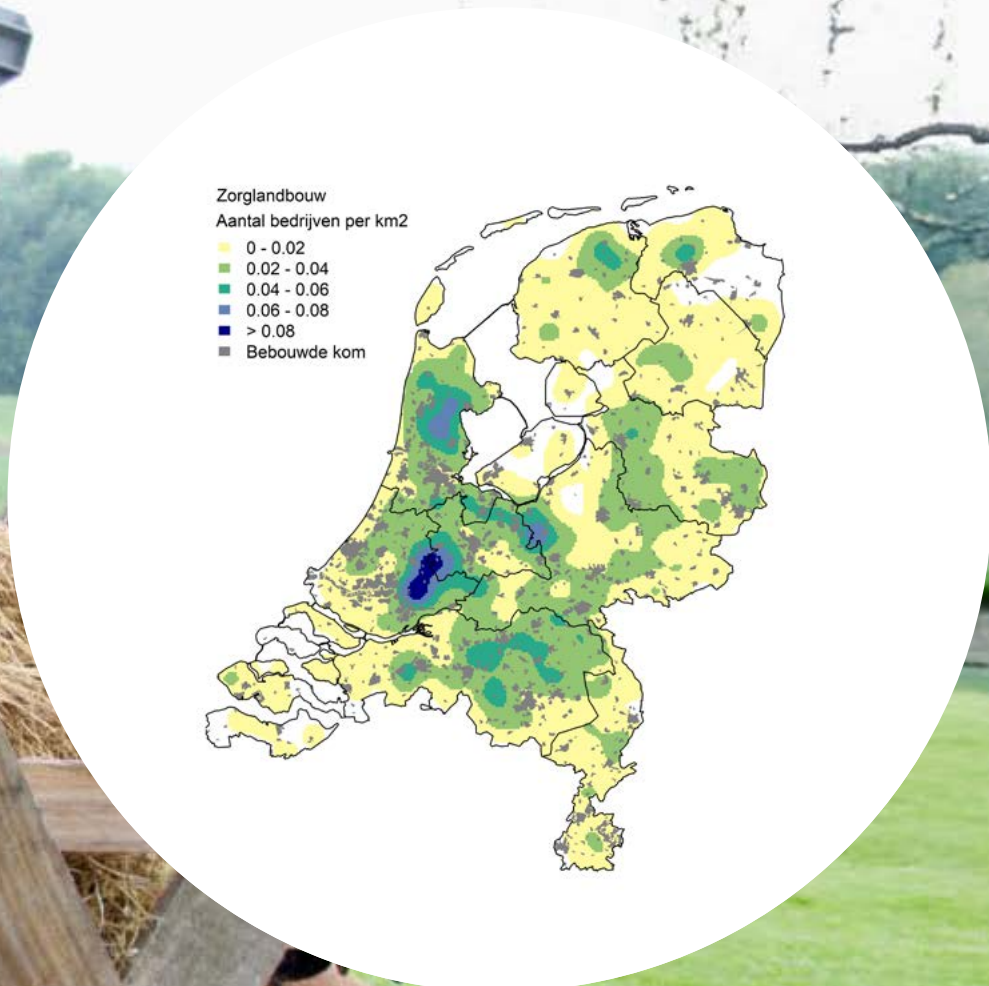
Kijk op multifunctionele landbouw

Omzet 2007-2023

Zorglandbouw

Zorglandbouw

Zorgboerderijen bieden zorg aan meerdere doelgroepen en in diverse vormen. Zo komen mensen voor dagbesteding of krijgen hulp om weer aan het werk te komen. Ook is wonen op een zorgboerderij toegenomen en bieden sommige zorgboeren behandelingen aan of logeermogelijkheden. Vanaf 2015 zijn gemeenten verantwoordelijk geworden voor de jeugdzorg en de lichtere vormen van ondersteuning voor volwassenen. De zwaardere vormen van ondersteuning voor volwassenen vallen onder de Wet Langdurige Zorg (WLZ). De laatste jaren is in toenemende mate een verschuiving te zien van gemeentelijke financiering naar de WLZ.

Ontwikkeling zorglandbouw, 2007-2023

	2007	2011	2013	2018	2020	2023
Aantal bedrijven	756	1.050	1.100	1.250	1.300	1.300
Omzet (in mln. euro)	45	80	95	250	315	450
Gemiddelde omzet per bedrijf (in duizend euro)	60	75	87,5	200	242,5	345

Aantal zorgboerderijen stabiel

Het aantal locaties met zorgboerderijen is de laatste drie jaar stabiel gebleven en bedraagt 1.300 in 2023. Eind 2023 waren ongeveer 960 locaties aangesloten bij de Federatie Landbouw en Zorg (FLZ): een toename van circa 7% ten opzichte van 2020. Ook niet bij de Federatie aangesloten bedrijven (naar schatting 340 zorgboerderijen) hebben voor een groot deel een of andere vorm van certificering. Dit wordt in toenemende mate gevraagd door financiers van de zorg, in het kader van een verdere professionalisering van de zorgverlening.

Door betrokkenen bij de zorglandbouw wordt aangegeven dat er veel interesse is van nieuwe starters die zich oriënteren op zorglandbouw. Van de geïnteresseerde potentiële nieuwkomers start uiteindelijk

maar een beperkt deel een zorgbedrijf. Dit zijn in toenemende mate ondernemers met een zorgachtergrond, en in mindere mate ondernemers afkomstig uit de agrarische hoek. Het zijn vooral de kleine bedrijven met een beperkt aantal cliënten die zijn gestopt. Genoemde redenen hierbij zijn te kleinschalige omvang, oudere stoppende ondernemer en veranderende wet- en regelgeving.

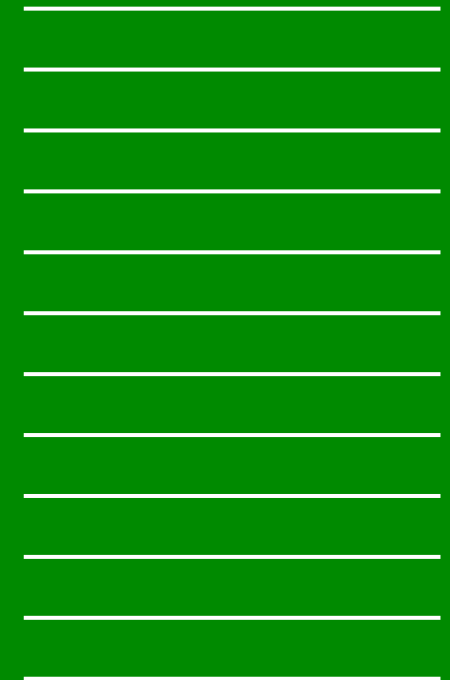
Omzet sinds 2020 fors toegenomen

De omzet in de zorglandbouw is sinds 2020 met circa 40% gegroeid naar ongeveer 450 miljoen euro in 2023. De zorgverlening is over de afgelopen jaren nadrukkelijk verschoven naar zwaarder en intensiever, vallend onder de WLZ. Dit gaat ten koste van het aandeel van de

Kijk op multifunctionele landbouw

Omzet 2007-2023

Zorglandbouw

Jeugdwet en de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO). De sterke omzettoename de afgelopen drie jaar is het gevolg van indexering van tarieven vanwege de hoge inflatie, zwaardere zorg en meer woonzorg (7x24 uur), beide met hogere tarieven. Maar ook door zorg te bieden aan gemiddeld meer cliënten, een stijging van naar schatting 20% ten opzichte van 2020 naar circa 36.000, mede door de gestegen maatschappelijke vraag en 'effectiever ondernemen', groeide de omzet. Er zijn zelfs wachtlijsten. Kanttekening hierbij is dat de afgelopen jaren de kosten van personeel, energie en voedsel ook flink zijn gestegen. De gemiddelde omzet per zorgboerderij wordt geschat op ongeveer 345.000 euro. De spreiding in omzet tussen bedrijven is nog steeds groot; dit komt door de diversiteit tussen zorgbedrijven in omvang (aantallen cliënten), type zorg, maar ook door ondernemerskwaliteiten.

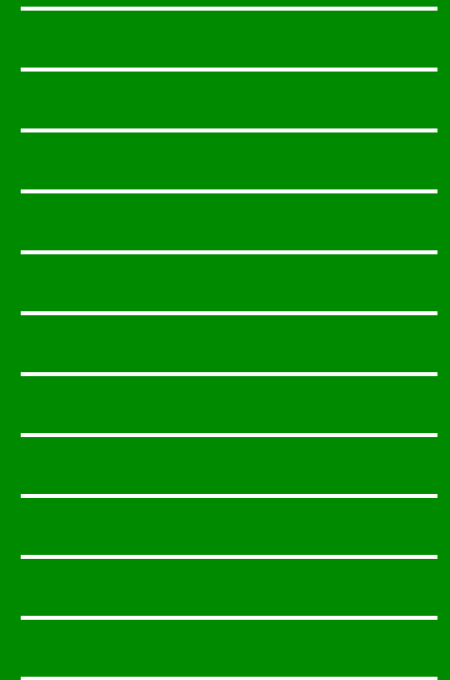
Professionalisering en specialisering

De zorgwaarde van cliënten neemt steeds verder toe. Dit is zowel te zien bij ouderen als bij de meer psychiatrische/psychosociale zorg (waaronder jeugd). De zorgboerderijen zijn in toenemende mate gespecialiseerd met een focus op jeugd, arbeids(re)integratie, verslavingszorg, dementie of verstandelijke beperking. De behoefte aan specialistische jeugdzorg en met name ouderenzorg lijkt nog verder toe te nemen. De specialisatie van zorgboerderijen op bepaalde typen zorg voor bepaalde doelgroepen zal naar verwachting verder doorzetten. Veel aandacht wordt al besteed aan scholing en kwaliteitskaders. Ook aan de kant van de aanbesteders zien we in de afgelopen jaren een verdergaande concentratie plaatsvinden. De zorglandbouw staat de komende jaren voor verschillende uitdagingen, zoals veranderende publicatieverplichtingen, strengere eisen aan rapportage, kwaliteit en duurzaamheid (Rabobank, 2023).

Kijk op
multifunctionele
landbouw

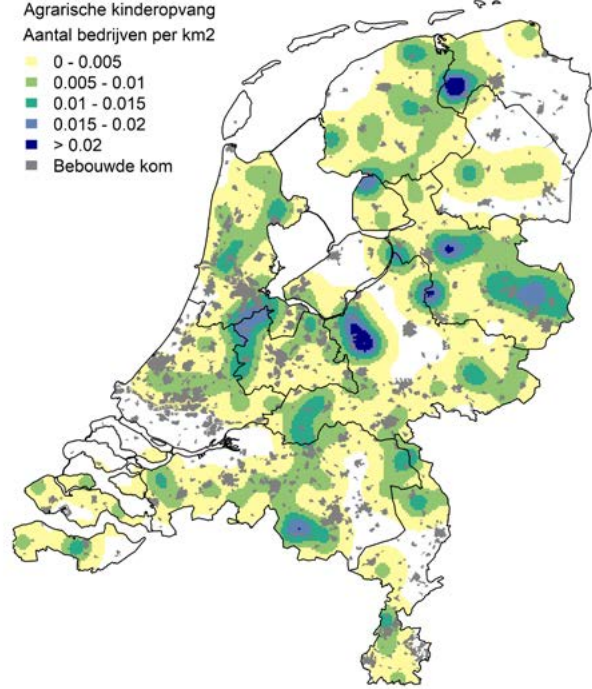
Omzet 2007-2023

Agrarische kinderopvang

Agrarische kinderopvang
Aantal bedrijven per km²

- 0 - 0.005
- 0.005 - 0.01
- 0.01 - 0.015
- 0.015 - 0.02
- > 0.02
- Bebouwde kom

Agrarische kinderopvang

Bij agrarische kinderopvang gaat het om boerderijen die kinderen van anderen opvangen. Dit kan variëren van gastouderopvang tot kinderopvang met behulp van personeel. Kinderopvang is kinderdagopvang (KDV), buitenschoolse opvang (BSO), vakantieopvang en peuteropvang. In deze meting wordt voor het eerst ook de omzet van peuteropvang meegenomen.

Ontwikkeling agrarische kinderopvang, 2007-2023

	2007	2011	2013	2018	2020	2023
Aantal bedrijven	20	209	219	245	263	226
Omzet (in mln. euro)	4	20	26	78	115	158

Afname aantal bedrijven

In de agrarische kinderopvangsector heeft zich de laatste jaren een lichte verschuiving voorgedaan. Sinds 2020 is het totaal aantal bedrijven dat kinderopvang aanbiedt afgenomen, waardoor er anno 2023 ongeveer 226 bedrijven actief zijn. Van deze bedrijven bieden er circa 108 kinderopvang aan in de vorm van kinderdagopvang (KDV), buitenschoolse opvang (BSO), vakantieopvang en peuteropvang. De daling in het aantal bedrijven is vooral te wijten aan de afname van gastouderopvang, een trend die verband houdt met veranderingen in het verdienmodel en vergrijzing onder gastouders.

Omzet per bedrijf wederom toegenomen

Ondanks de afname van het aantal bedrijven is de omzet van agrarische kinderopvang de afgelopen drie jaar gegroeid van 115 naar 158 miljoen euro in 2023. Een deel van de omzetstijging is toe te schrijven aan de peuteropvang (13 miljoen euro) die nu is meegenomen in de cijfers. De omzet van gastouderopvang is door de afname van het aantal gastouders gedaald. Bij kinderopvang is er een toename van het aantal kindplaatsen, een hoger uurtarief in lijn met de inflatie en een toegenomen bezettingsgraad die zorgen voor een hogere omzet, gemiddeld 1,4 miljoen euro per bedrijf. Terwijl de omzet van agrarische kinderopvanglocaties toenam, daalde de totale

omzet van agrarische gastouderopvang tot 3 miljoen euro door het afnemende aantal gastouders. De gemiddelde omzet van een agrarische gastouderopvang komt in 2023 uit op 25.000 euro.

Uitdagingen en aandachtspunten

Naast de ontwikkelingen in het aantal bedrijven en de omzet staan agrarische kinderopvangondernemingen voor enkele uitdagingen. Een aanzienlijk aantal bedrijven ondervindt moeilijkheden bij het verkrijgen van vergunningen, vaak als gevolg van locatiegebonden restricties.

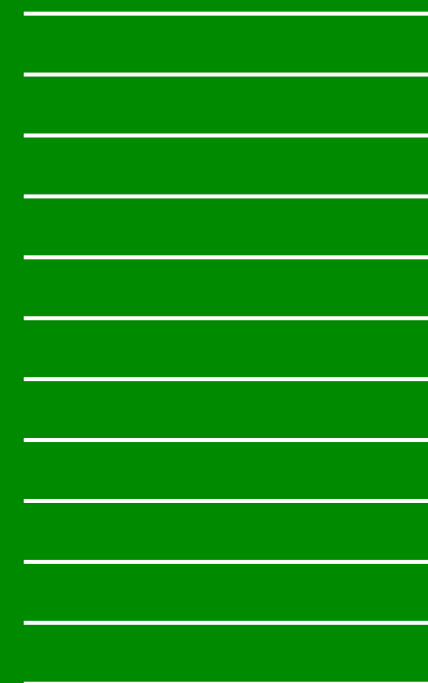
Verder registreert een toenemend aantal ondernemers hun kinderopvang als aparte onderneming, wat de zichtbaarheid in landelijke statistieken vermindert en daarnaast zijn er bedrijven die stoppen met hun agrarische tak. Dit vraagt aandacht in toekomstig onderzoek en heeft gevolgen voor de representativiteit van de sector en benadrukt de noodzaak om gegevens van zowel de Landbouwtelling als van organisaties zoals de Vereniging voor Agrarische Kinderopvang (VAK) ook in toekomstige analyses te blijven integreren.

Ontwikkeling agrarische kinderopvang, 2007-2023

	2007	2011	2013	2018	2020	2023
Totaal aantal	20	209	219	245	263	226
- kinderopvang	10	60	70	95	105	108
- gastouderopvang	-	149	149	150	158	118
Omzet (in mln. euro)	4	20	26	78	115	158
- kinderopvang	2	18	23	76	111	155
- gastouderopvang	-	2	3	2	4	3
Gemiddelde omzet kinderopvang (in duizend euro)	200	300	330	800	1.000	1.400
Gemiddelde omzet gastouderopvang (in duizend euro)	-	12	17	13	23	25

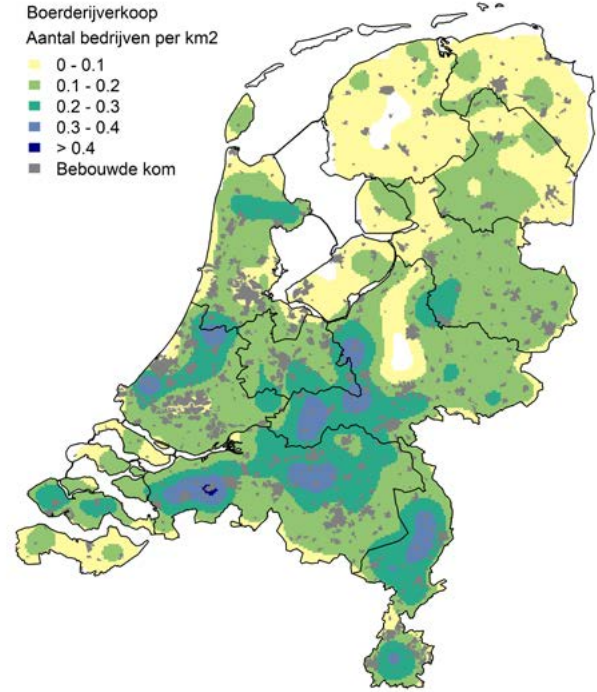
Kijk op
multifunctionele
landbouw

Omzet 2007-2023

Boerderijverkoop

Boerderijverkoop
Aantal bedrijven per km²

Boerderijverkoop

Boerderijverkoop kunnen we beschrijven als een vorm van verkoop waarbij boeren of tuinders hun producten rechtstreeks aan consumenten aanbieden. Hierbij vindt de verkoop plaats zonder tussenkomst van extra schakels zoals groothandels of supermarkten. Boerderijverkoop kan plaatsvinden via boerderijwinkels, kraampjes aan de weg, markten, of via bestellingen die consumenten direct bij het agrarische bedrijf plaatsnemen.

Meting uitgebreid naar siergewassen en boomteelt

In eerdere omzetsmetingen is de huisverkoop van siergewassen en boomteelt buiten beschouwing gelaten vanwege het ontbreken van informatie. In deze meting is deze sector voor het eerst meegenomen. De toevoeging van deze sectoren heeft invloed op ontwikkeling van het aantal bedrijven en de omzet van boerderijverkoop in 2023.

Ontwikkeling boerderijverkoop, 2007-2023

	2007	2011	2013	2018	2020	2023
Aantal bedrijven	2.850	3.300	2.720	3.160	3.870	3.860
Omzet (in mln. euro)	89	147	142	271	370	595

Boerderijwinkels in beweging: groei en verlies na Covid-19-pandemie

Na de coronaperiode lieten boerderijwinkels een toename in omzet zien. Zonder de siergewassen en boomteeltsector is de totale omzet van boerderijverkoop in 2023 op 460 miljoen euro geschat: een stijging van bijna 25% ten opzichte van 2020. Kleinere boerderijwinkels verdwenen door stijgende inflatie en personeelskosten en mindere vraag na corona. Middelgrote en grote winkels daarentegen groeiden in aantal en omzet. Deze winkels onderscheiden zich doordat ze grotere volumes aankunnen en een breed assortiment bieden. Dit maakt hen beter bestand tegen de stijgende kosten en marktschommelingen die veel kleinere verkooppunten raken. Per saldo is het aantal boerderijwinkels zonder

siergewassen en boomteelt met circa 400 afgenomen in de periode 2020-2023.

Schatting van het aantal bedrijven en de omzet van alle afzetkanalen, 2023

Afzetkanaal	Sub-categorie (naar omzet)	Aantal bedrijven	Gemiddelde omzet per bedrijf (in duizend euro)	Totale omzet boerderijverkoop afgerond (in mln. euro)
Langs de weg	Klein	750	5,5	4
	Groot a)	650	135	88
Op de markt	Boeren	100	170	17
Boerderijwinkel	Klein	450	60	27
	Middel	950	200	190
	Groot	190	575	110
Levering aan huis		370	65	24
Totaal		3.460		460

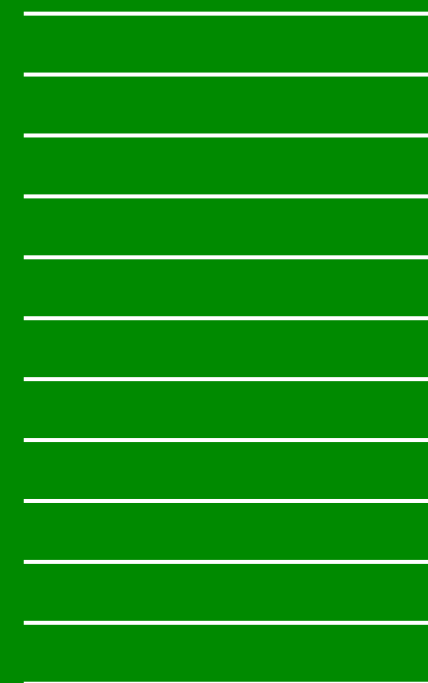
a) Veelal tijdelijke kramen met seizoensproducten (onder andere kersen, aardbeien, asperges).

Inflatie

Een flinke inflatiestijging heeft de omzetontwikkeling in de boerderijverkoop in de periode 2020-2023 aanzienlijk beïnvloed. Grote boerderijwinkels en boerenmarkten verhoogden hun omzet per verkooppunt met respectievelijk 20 en 25%, terwijl grotere kramen langs de weg de inflatie net konden volgen. Voor kleinere verkooppunten was er een reële omzetkrimp, veroorzaakt door stijgende kosten. Deze financiële druk leidde tot de afname van kleinere boerderijverkoopbedrijven, terwijl grotere spelers in de sector groeiden.

Kijk op multifunctionele landbouw

Omzet 2007-2023

Boerderijverkoop

Automaatverkoop

Naast omzontwikkelingen speelt innovatie een rol in de veranderingen binnen de boerderijverkoop. In recente jaren is er een toename van verkoopautomaten als alternatief voor traditionele kleine verkooppunten. Dit heeft ervoor gezorgd dat het aantal kleine verkooppunten niet nog verder afnam. Deze automaten garanderen een constante productaanvoer en sluiten aan op de vraag van consumenten naar gemak en directe beschikbaarheid.

Boomteelt en siergewassen

De huisverkoop van boomteelt en siergewassen, ook wel verkoop van sierteeltproducten genoemd, omvat de directe verkoop van tuinbouwproducten zoals bloembollen, boomkwekerijproducten, pot- en perkplanten en snijbloemen aan consumenten zonder tussenhandelaren. De sierteeltproducten worden verkocht via diverse kanalen, zoals eigen winkels, marktkramen en online platformen.

In totaal zijn er 3.680 boomteelt- en sierteeltbedrijven in Nederland, waarvan er 400 aan huisverkoop doen (CBS-Landbouwtelling). Het percentage bedrijven dat rechtstreeks aan consumenten verkoopt verschilt per productgroep. Directe verkoop biedt consumenten de mogelijkheid om hoogwaardige, lokale producten te kopen en rechtstreeks contact te hebben met producenten, wat bijdraagt aan een betere verbinding tussen teler en consument.

De omzet van huisverkoop van siergewassen en boomteeltproducten is voor 2023 geschat op 135 miljoen euro. Tussen de bedrijven die aan huisverkoop doen, is er een enorme variatie in het aandeel huisverkoop. Met 68 miljoen euro ligt de omzet uit huisverkoop het hoogst binnen de pot- en perkplantensector. Een aantal bedrijven binnen de boomkwekerij en pot- en perkplanten pakt huisverkoop professioneel aan via grotere fysieke winkels en online winkels met eigen bezorgservice.

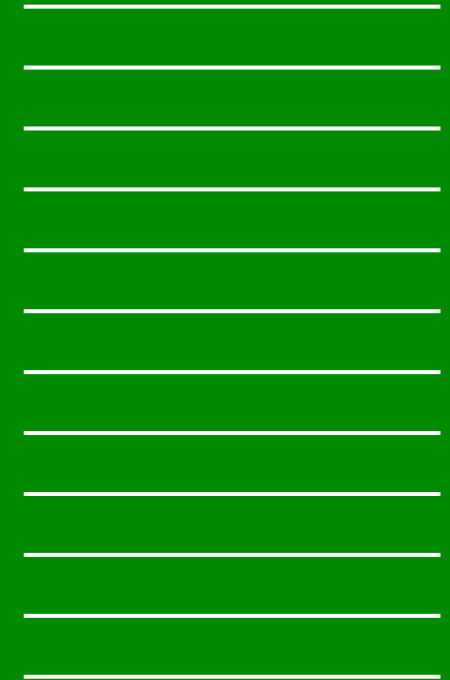
Schatting van het aantal bedrijven en de omzet van sierteeltproducten, 2023

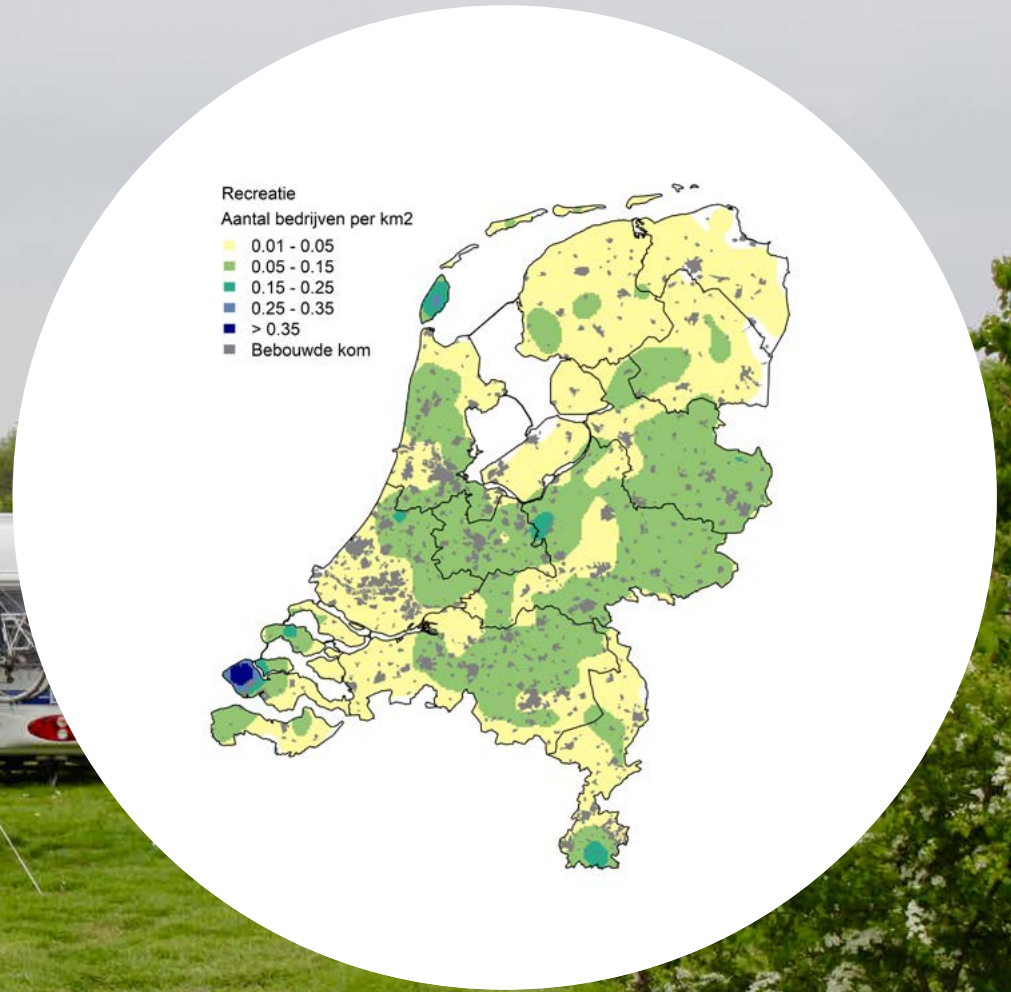
Sector	Aantal bedrijven	Gemiddelde omzet huisverkoop per bedrijf (in duizend euro)	Totale omzet huisverkoop afgerond (in mln. euro)
Bloembollen	45	240	11
Boomkwekerij	170	80	14
Pot- en perkplanten	100	675	68
Snijbloemen	85	510	43
Totaal siergewassen en boomteelt	400		135

Met de huisverkoop uit de sector siergewassen en boomteelt erbij komt de totale omzet boerderijverkoop in 2023 op 595 miljoen euro.

Kijk op multifunctionele landbouw

Omzet 2007-2023

Recreatie

Recreatie

Boerderijrecreatie bestaat uit dagrecreatie en verblijfsrecreatie. Voorbeelden van bedrijven met dagrecreatie zijn bedrijven die activiteiten aanbieden zoals boeregolf, poldersport en kookworkshops. Onder verblijfsrecreatie vallen agrarische bedrijven met een camping, een bed and breakfast, één of meerdere vakantiehuisjes en groepsaccommodaties.

Ontwikkeling recreatie, 2007-2023

	2007	2011	2013	2018	2020	2023
Aantal bedrijven	2.432	2.884	2.777	3.140	3.200	3.250
Omzet (in mln. euro)	92	156	151	221	138	362

Aantal bedrijven nagenoeg gelijk

Tussen 2020 en 2023 bleef het aantal bedrijven met recreatie nagenoeg gelijk met 3.250 bedrijven (+50), een toename van ongeveer 1,5%. De verblijfsrecreatie kende de afgelopen drie jaar een groei van 4,0%, terwijl de dagrecreatie bescheiden toenam met 0,7%. Bij verblijfsrecreatie is de groei te danken aan agrarische bedrijven die starten met een verblijfsrecreatietak. Daarnaast verdwijnen er bedrijven uit de meting doordat ze stoppen met hun agrarische tak en zo geen MFL-bedrijf meer zijn. Per saldo resulteert dit in een nagenoeg gelijkblijvend aantal bedrijven, maar het zijn voor een deel wel andere bedrijven.

Verblijfsrecreatie na Covid-19-pandemie: flinke omzetgroei

De verblijfsrecreatie heeft, na de uitdagende coronatijd, de afgelopen jaren een flinke omzetgroei gerealiseerd. In 2020 zorgde de Covid-19-pandemie nog voor een forse omzetsdaling van 33% ten opzichte van 2018, maar in 2023 was er een herstel met een geschatte omzet van 260 miljoen euro, anderhalf keer meer dan in 2020 en een stijging van 90% ten opzichte van 2018. Het aantal vakantiehuisjes groeide van 525 in 2020 naar circa 605 in 2023, met een aanzienlijke stijging in bezettingsgraad en een prijsaanpassing in lijn met de inflatie. Een toename in bezettingsgraad en prijsstijgingen in lijn met

de inflatie zorgden ook bij de andere verblijfsrecreatievormen voor een flinke omzetgroei.

Dagrecreatie na Covid-19-pandemie: lichte omzetgroei

De dagrecreatie in agrotourisme toonde veerkracht na de pandemie. Bedrijven in deze sector behalen een hogere omzet dankzij prijsstijgingen die over het algemeen de inflatie volgen. Ten opzichte van 2018 is de omzet van dagrecreatie licht gegroeid in lijn met de inflatie en wordt deze in 2023 geschat op ruim 100 miljoen euro. Hiermee zit de omzetontwikkeling van dagrecreatie na de pandemie in 2020 weer op een stijgende lijn. De activiteiten horeca en sport en spel leveren binnen dagrecreatie de grootste bijdrage aan de omzet.

Omzetschatting recreatie naar recreatievorm, 2023

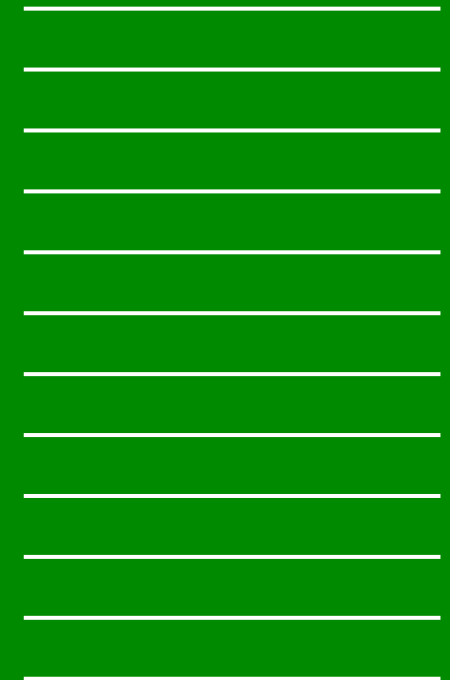
Vorm	Aantal bedrijven	Gem. omzet (in duizend euro)	Totale omzet (in mln. euro)
Verblijfsrecreatie	2.050		260
Boerderijcamping	685	80	54
B&B	380	80	30
Huisjes/appartementen	605	108	65
Groepsaccommodaties	380	292	111
Dagrecreatie	2.035		102
Sport, spel, cursussen	350	90	31
Verhuur recreatiegoederen	470	25	12
Horeca (inclusief kookworkshops)	505	255	36
Vergader/ontvangst	710	33	23
Totaal	3.250 a)		362

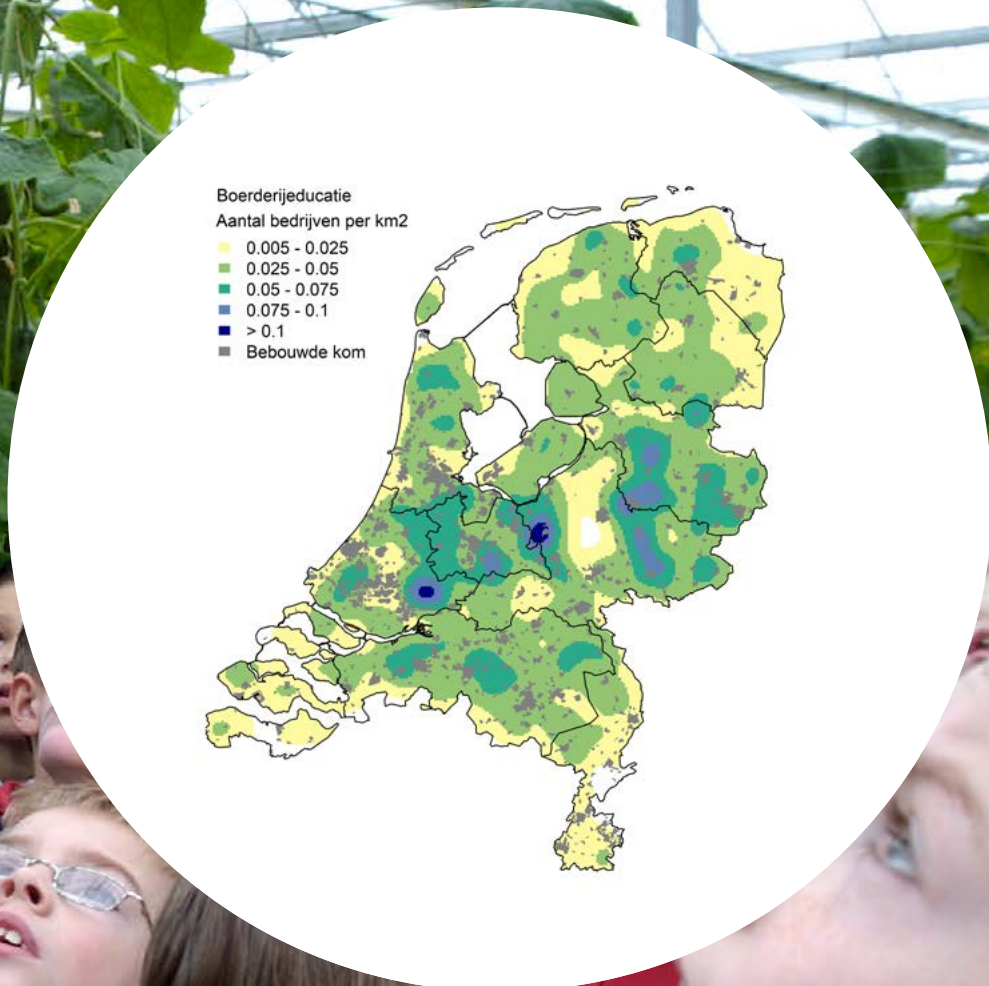
a) Meerdere bedrijven bieden meerdere vormen van dag- en/of verblijfsrecreatie aan.

De totale omzet van recreatie op de boerderij wordt voor 2023 ingeschat op 362 miljoen euro.

Kijk op multifunctionele landbouw

Omzet 2007-2023

Boerderijeducatie

Boerderijeducatie

stopten de schoolbezoeken aan agrarische bedrijven. In 2023 wordt de totale omzet uit boerderijeducatie geschat op ongeveer 900.000 euro. Een belangrijk deel van de omzet wordt gerealiseerd op boerderijen die zijn aangesloten bij het Platform. De ontvangen vergoeding per klas is gestegen in lijn met de inflatie. Daarnaast bestaat de omzet uit deelnemers aan de Boerderijschool en de bedrijven die in kleinschalige vorm educatie aanbieden. De bijdrage aan de totale omzet uit multifunctionele landbouw blijft gering, maar boerderijeducatie draagt wel in belangrijke mate bij aan de profilering van de land- en tuinbouw en het platteland.

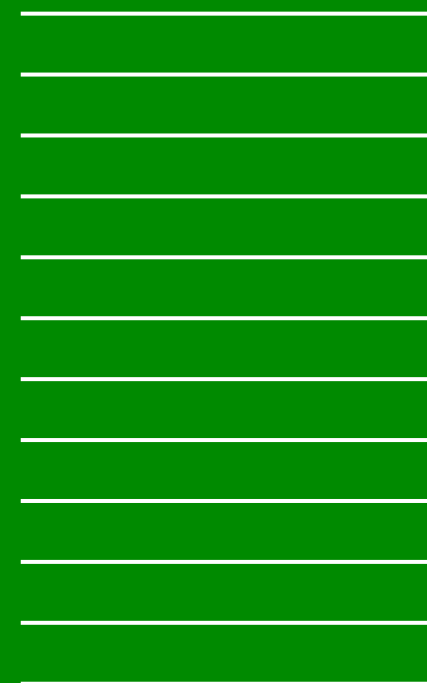
Ondersteuning en samenwerking

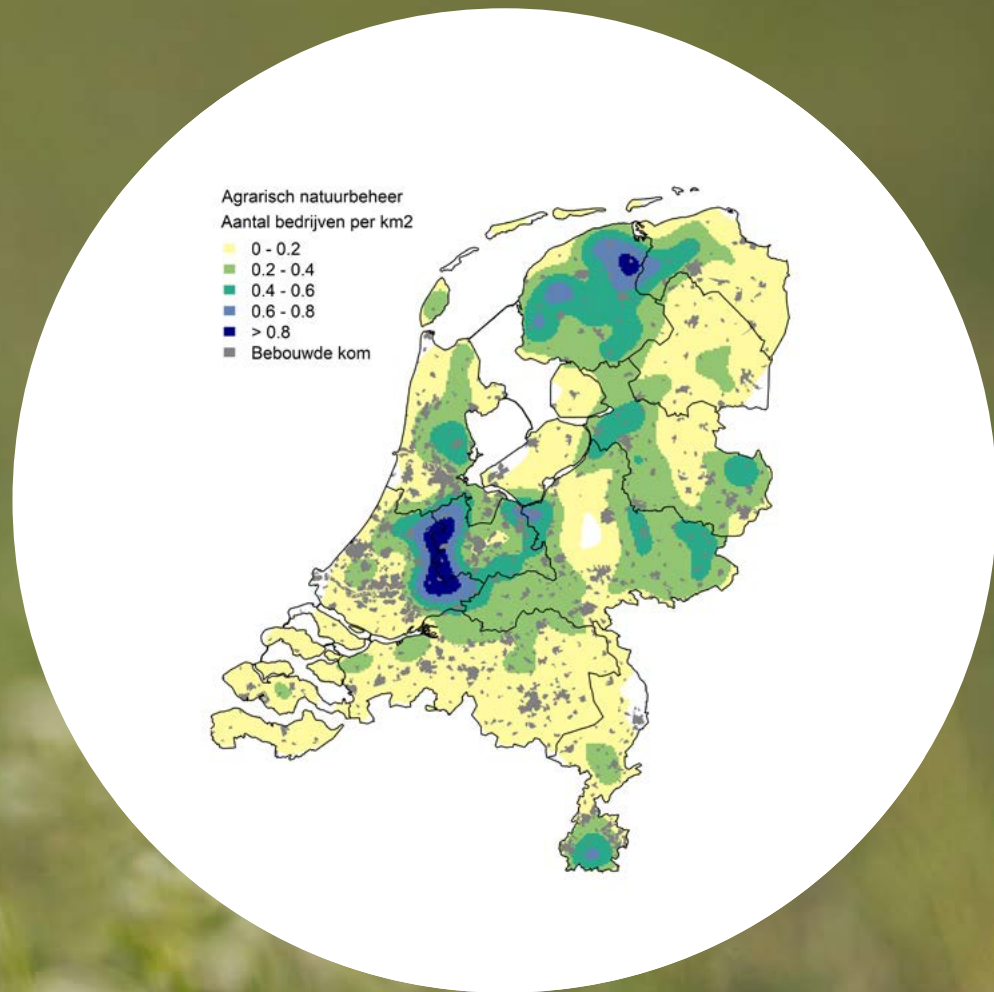
Steeds meer educatieboeren sluiten zich aan bij het Platform Boerderijeducatie Nederland dat in 2023 uit 18 regionale samenwerkingsverbanden bestaat (www.boerderijeducatienederland.nl). Hiermee is er een landelijke dekking. De bestaande samenwerking met ZuivelNL en het overheidsprogramma Jong Leren Eten loopt al jaren naar tevredenheid. Daarnaast spelen andere organisaties een ondersteunende rol zoals de Producenten Organisatie Varkenshouderij (POV), Stichting blij met een ei, Platform Melkgeitenhouderij en Kip Kip Lekker. Het Platform breidt zich inmiddels ook verder uit naar de plantaardige sectoren, waaronder groenten, fruit en akkerbouw. Door een groeiende vraag vanuit het voortgezet onderwijs wordt nu een aanzienlijk deel van het budget ingezet om ook deze doelgroep te bedienen met boerderij- en tuinderijlessen.

Kijk op
multifunctionele
landbouw

Omzet 2007-2023

Agrarisch
natuurbeheer

Agrarisch natuurbeheer

Het agrarisch natuurbeheer in Nederland is erop gericht om goede habitatomstandigheden voor soorten in leefgebieden te creëren, de waterkwaliteit te verbeteren en bij te dragen aan klimaatdoelen. Agrariërs kunnen hiervoor subsidie ontvangen ter compensatie van derving aan agrarische inkomsten. Sinds 2016 loopt de aanvraag voor subsidie van Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer (ANLb) via 40 regionale collectieven. [BoerenNatuur.nl](https://www.boeren Natuur.nl) is de landelijke vereniging van alle agrarische collectieven.

Ontwikkeling agrarisch natuurbeheer, 2007-2023

	2007	2011	2013	2018	2020	2023
Aantal bedrijven	14.000	11.000	11.000	10.000	11.200	11.700
Omzet (in mln. euro)	61	62	61	66	78	116
Gem omzet per bedrijf (in euro's)	4.400	5.600	5.600	6.600	7.000	9.915

Bronnen voor 2023: BoerenNatuur (2024), IPO en LVVN (2024).

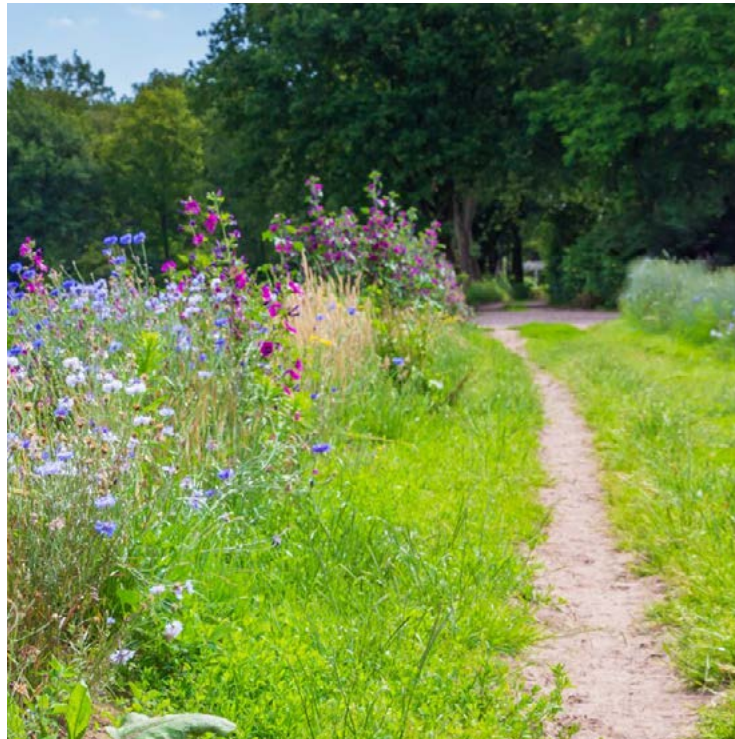
Deelnemers en beheerd areaal nemen verder toe

Het aantal agrarische bedrijven in 2023 met een uitbetaling via de regeling agrarische natuur- en landschapsbeheer (ANLb) is circa 11.700 (BoerenNatuur, 2024). Dit is een toename van ongeveer 500 deelnemers ten opzichte van 2020. De groei is ook samengegaan met een verdergaande professionalisering, collectieven moeten bijvoorbeeld gecertificeerd zijn door de Stichting Certificering Subsiestelsel Natuur en Landschap (SNL) om voor subsidie in aanmerking te komen.

Het beheerde areaal agrarisch natuurbeheer door collectieven bedroeg in 2020 ruim 99.000 ha, drie jaar later is dit areaal toegenomen tot circa 117.000 ha. Het areaal bestaat vanaf 2023 uit drie leefgebieden en twee categorieën. Het overgrote deel van het areaal (bijna 70%) wordt beheerd binnen het leefgebied open grasland

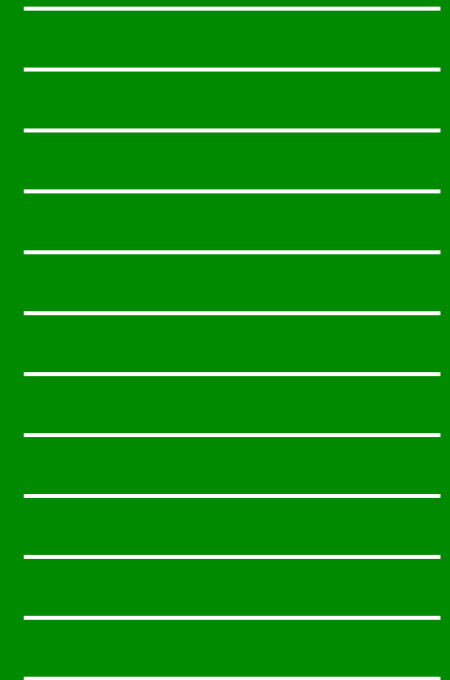
(vooral weidevogels). Daarnaast wordt onderscheid gemaakt naar open akkerland (onder andere kruidenrijke akkerranden) en dooradering. Naast de categorie water (onder andere ter verbetering van de waterkwaliteit) is sinds 2023 de categorie klimaat toegevoegd, met ongeveer 5.000 ha, om sterker op klimaatbeheersmaatregelen in te kunnen zetten (BoerenNatuur, 2024).

In totaal wordt op ongeveer 6,5% van het agrarische areaal enige vorm van agrarisch natuurbeheer uitgevoerd. Dit wordt gedaan door ruim 20% van de agrarische ondernemers in Nederland.

Kijk op multifunctionele landbouw

Omzet 2007-2023

Agrarisch natuurbeheer

Omzet via agrarisch natuurbeheer stijgt fors door

De totale omzet van het agrarisch natuurbeheer is tussen 2020 en 2023 met 38 miljoen euro gestegen tot 116 miljoen euro, een toename van bijna 50%. De provincie met het hoogste bedrag aan uitbetalingen is Friesland (23,3 mln. euro), gevolgd door Gelderland met 18,1 mln. euro (IPO en LVVN, 2024). Hiermee komt de gemiddelde omzet per bedrijf uit op circa 9.900 euro, een toename van bijna 3.000 euro ten opzichte van 2020.

Het ANLb is een subsidie vanuit provincies, waterschappen en het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). De hoogte van de jaarlijkse betalingen aan de collectieven is gebaseerd op de extra kosten en de gedeelde inkomsten die voortvloeien uit de aangegane gebiedsovereenkomst. Hierbij is ook rekening gehouden met prijsaanpassingen in lijn met de inflatie. Aanvullend zijn er nog betalingen mogelijk om de

uitvoerings- en transactiekosten te dekken (tot 20% van de betaalde premie aan individuele agrariërs). De uitbetalingen zelf die agrariërs ontvangen leiden dus niet op voorhand tot meer inkomen. Wel kan het zijn dat meer agrarisch natuurbeheer in de bedrijfsstrategie past en dat dit ondersteuning biedt aan inkomsten via andere multifunctionele activiteiten (zoals recreatie of verkoop regioproducten).

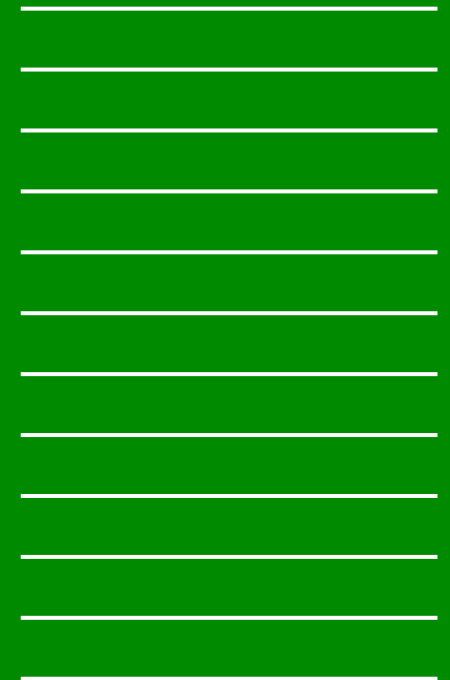
Toekomst meer budget beschikbaar

Met ingang van het nieuwe GLB in 2023 is het budget van het ANLb verhoogd naar 120 mln. euro per jaar. In totaal gaat het voor de periode 2023-2027 om 560 mln. euro (Boezeman et al., 2024). Volgens verwachtingen uit het Nationaal Strategisch Plan (NSP) kan de omvang van het beheerde areaal groeien van circa 105.000 ha in 2022 naar 130.000 ha in 2027.

Kijk op multifunctionele landbouw

Omzet 2007-2023

Referenties/Literatuur

Agrarisch natuurbeheer

- Boerderij (2024). Ruim 20 mln. euro extra voor agrarisch natuurbeheer in 2024.
- BoerenNatuur (2024). Jaarverslag 2023 BoerenNatuur.
- Boezeman et al. (2024), Ex ante analyse Nationaal Programma Landelijk Gebied: provinciale programma's en rijksmaatregelen, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving, Wageningen: Wageningen University & Research, Delft: Deltares, Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- IPO en LVVN (2024). Tiende Voortgangsrapportage Natuur, Den Haag.

Zorglandbouw

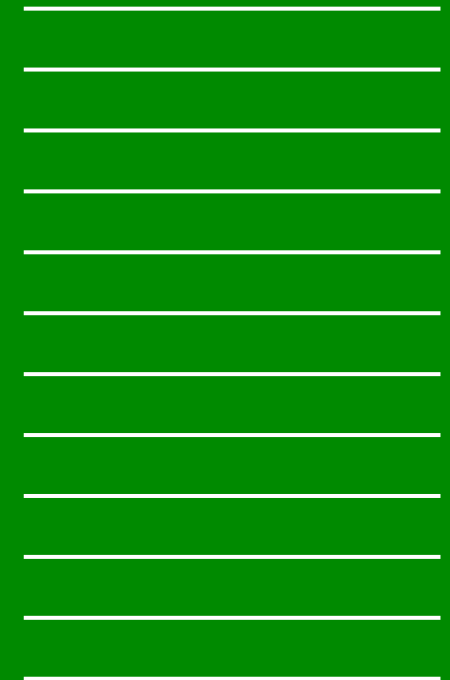
- Rabobank (2023). De kansen van zorglandbouw.

Ook verschenen in deze reeks:

- Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet 2007-2020. edepot.wur.nl/568136
- Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet 2007-2018. edepot.wur.nl/476198
- Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet en impact 2007-2013. edepot.wur.nl/317952
- Kijk op multifunctionele landbouw; Verkenning van de impact 2013 en 2011. edepot.wur.nl/317547
- Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet en impact 2007-2011. edepot.wur.nl/202948
- Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet en impact 2007-2009. edepot.wur.nl/151907
- Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet en impact. edepot.wur.nl/5365
- Kijk op multifunctionele landbouw; Ontwikkelingen per provincie. edepot.wur.nl/166550
- Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet en omvang. edepot.wur.nl/150889
- Kijk op multifunctionele landbouw; Verkenning van de impact. edepot.wur.nl/150890
- Kijk op multifunctionele landbouw, omzet en impact; Achtergronddocument. edepot.wur.nl/5974
- Kijk op multifunctionele landbouw, omzet en impact; Achtergronddocument driemeting 2013 edepot.wur.nl/353671.

Kijk op
multifunctionele
landbouw

Omzet 2007-2023

Colofon

Meulen, Harold van der, Mariël Benus, Eva van der Burgt, Rene Grootcholten, Jakob Jager, Ruud van der Meer en Marcel Vijn, 2025. Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet 2007-2023. Wageningen, Wageningen Social & Economic Research, Rapport 2025-033. 26 pp.

Januari 2025

Verwijzen naar deze publicatie

Meulen, H.A.B. van der et al., 2025. Kijk op multifunctionele landbouw; Omzet 2007-2023. Wageningen, Wageningen University & Research, Rapport 2025-033. 26 pp.

Contact

Harold van der Meulen: harold.vandermeulen@wur.nl of
T 0317 48 44 36

Dit rapport is gratis te downloaden op <https://edepot.wur.nl/685875> of op www.wur.nl/social-economic-research (onder Wageningen Social & Economic Research publicaties).

© 2025 Wageningen University & Research
Postbus 88, 6700 AB Wageningen, T 0317 48 48 88
E info.wser@wur.nl, www.wur.nl/social-economic-research.
Wageningen Social & Economic Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

Dit werk valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel 4.0 Internationaal-licentie.

© Wageningen Social & Economic Research, onderdeel van Stichting Wageningen Research, 2025

De gebruiker mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven en afgeleide werken maken. Materiaal van derden waarvan in het werk gebruik is gemaakt en waarop intellectuele eigendomsrechten berusten, mogen niet zonder voorafgaande toestemming van derden gebruikt worden. De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat zij daarmee instemmen met het werk van de gebruiker of het gebruik van het werk. De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.

Wageningen Social & Economic Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Social & Economic Research is ISO 9001:2015 gecertificeerd.

Fotografie

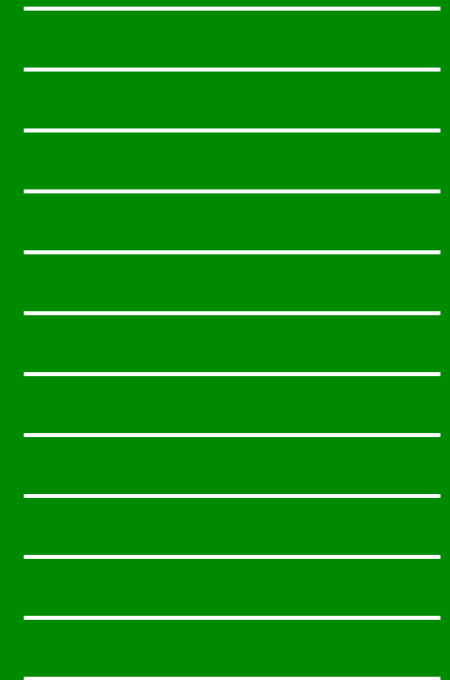
Julie Krisman, Monica Saman - van den Berg, LTO Nederland

Bron Kaarten

CBS Landbouwtelling, bewerking Wageningen Social & Economic Research

Kijk op multifunctionele landbouw

Omzet 2007-2023

Contact

Wageningen University & Research

Postbus 88
6700 AB Wageningen
T 0317 48 48 88
E info.wser@wur.nl

Wageningen University & Research
RAPPORT 2025-033

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.800 medewerkers (6.000 fte) en 12.900 studenten behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

Ministerie van Landbouw, Visserij,
Voedselzekerheid en Natuur

In de reeks 'Kijk op Multifunctionele landbouw' is onderzoek gedaan naar de omzetontwikkeling van multifunctionele landbouwbedrijven voor de periode 2007-2023. De belangrijkste resultaten hiervan zijn per activiteit samengevat in deze brochure. De omzetcijfers zijn in kaart gebracht op verzoek van het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur en gefinancierd via het programma BO-43-109-019. Het onderzoek is uitgevoerd door onderzoekers van Wageningen University & Research, werkzaam bij Wageningen Social & Economic Research en Business Unit Open Teelten.

Graag willen we dit rapport opdragen aan onze collega en vriend Gabe Venema die in januari 2024 na een slopende ziekte helaas op veel te jonge leeftijd is overleden. We hadden graag gezien dat hij als expert multifunctionele landbouw ook aan deze rapportage, net als alle voorgaande metingen, een bijdrage had geleverd. Helaas mocht dat niet zo zijn.

Kijk op multifunctionele landbouw

Omzet 2007-2023

